

ROMANDA TARIXIY SHAXSLAR TALQINI

Yo'ldosheva Lobar

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli o'zbek yozuvchisi Omon Muxtorning "Navoiy va rassom Abulhayr" dilogiyasi haqida so'z yuritilib, asosan, romandagi Navoiy obraziga, uning tasvir o'ziga xosligi va tarixiy shaxs obraziga yondashuviga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: roman, obraz, qahramon, ramz, individuallik, xarakter, personaj.

KIRISH

Taniqli adib, O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, Davlat mukofoti sovrindori Omon Muxtorning "Uzun yo'lakdagi ikki kishi"¹ kitobi biz uchun adibning ijodiy laboratoriyasini ochish, xususan Alisher Navoiy ijod psixologiyasini kashf etishdagi poetik konsepsiyasini aniqlashda o'ziga xos kalit vazifasini o'tovchi tadqiqot, badiiy-estetik kuzatuvlar yig'indisi vazifasini o'tadi.

Adib yaratgan asarlar orasida "Ishq ahli" va "Buyuk farrosh" romanlaridan tarkib topgan "Navoiy va rassom Abulhayr" dilogiyasi (2006) alohida ajralib turadi. Bu dilogiya ilgari Navoiy haqida yaratilgan asarlarni takrorlamaydi. Yozuvchi ularga taqlid qilmaslikka intiladi va ulug' mutafakkir ijodidan mantiqli umumlashmalar, favqulodda go'zal ma'nolar topadi. O'rni bilan Payg'ambarlar va sahobalar tarixi, shuningdek "Chor darvesh" tipidagi asarlar, Yassaviy hikmatlariga ham murojaat qiladi. Navoiy asarlarida ifoda etilgan ruh, qorishiq tuyg'ular silsilasidan uning shaxsiyatini keltirib chiqarishga, "men"ligini kashf etishga urinadi. Shu ulug'vor ruh ma'rifatidan bahramandlik tuyadi. Oybekning "Navoiy" dostonida ijod psixologiyasini ko'rsatish, shoirning o'y-fikrlariyu xayollariga diqqat qaratish; "Guli va Navoiy"da xalq afsonalariga tayanish; Uyg'un va Izzat Sultonning "Alisher Navoiy" dramasida Navoiy obraziga ko'chgan aksariyat sifatning shoir asarlaridan olinganligiyu xalq og'zaki ijodiga tayanilganligi qahramon va mualliflar qarashlari birligini yuzaga keltirgani singari roman-dilogiyaga mushtarak talaygina jihatlarni kuzatish mumkinki, bunday hol Omon Muxtorning Oybek, L.Bat, Uyg'un, Izzat Sulton T.Fayziy, X.Vamberilar qalamiga mansub dostonu drama, tarixiy qaydlar tajribasidan ijodiy bahramand bo'lganligini ko'rsatadi. Asarni yozish asnosida Navoiyni yaqindan bilgan muarrixlar Mirxond va Xondamir bitiklari, xalq afsona, rivoyat va ertaklari mazmunidan ham barakali foydalanilgan. Romandagi nosir mulohaza-mushohodalari teran mazmundorlikka ega. Asarda voqealar tasviri va psixologik tahlil mutanosibli ta'minlangan, talqin jarayonida badiiylik va ilmiylik uyg'unlashgan. Yozuvchining roman yaratishdan ko'zlagan maqsadi Navoiy ijod

¹ Omon Muxtor. Uzun yo'lakdagi ikki kishi. "Ўзбекистон" НМИУ, 2011.

psixologiyasini ochib berishdan iborat edi. Alisher Navoiydek daho shaxsiyatining badiiy talqini og‘zaki va yozma adabiyotda ulkan qatlamni tashkil etadi.

Adabiyotshunosligimizda real tarixiy shaxs xarakterining badiiy talqiniga yondoshish qonuniyatlari tahlili hanuzgacha munozarali bo‘lib kelmoqda. *Navoiyning badiiy siymosini yaratish* masalasi qamrovining kengligi boisidan bo‘lsa kerak, Omon Muxtor qalamiga mansub *“Ishq ahli”*² romani turlicha munosabatlarga sabab bo‘ldi. Masalan, S.Sodiqovning *“Romanmi yoki risola?”*³ maqolasida asarni: *“...ko‘proq adabiy esse janri namunasini yodga soladi... falsafiy risolaga yoki publitsistik tadqiqotga yaqin”*, - deb baholar ekan, *roman talablariga etarlicha javob bermaydi*, -deb hisoblaydi. *“Ishq ahli”*ning janri masalasi muallif talqinida badiiylik va ilmiylik uyg‘unlashganligiga asoslanib, Zulfiya Paradaeva tomonidan ham *“esse”* deb belgilangan edi⁴. Akademik M.Qo‘shjonov esa *“Ishq ahli”* asari haqida to‘xtalar ekan, shunday deb yozadi:

*“Yangi romanni yozuvchining yuqori va ancha mukammallashgan uslubiy yutug‘i deb hisoblash mumkin. Omon Muxtorning Navoiyga bag‘ishlangan asari faqat navoiyshunoslik, navoiyxonlik olamida o‘ziga xos badiiy tajriba bo‘lmay, balki o‘zbek adabiyotining taraqqiyotida ko‘zga tashlanadigan muhim yangilikdir”*⁵.

S.Sodiqovga *“Ishq ahli”*dagi *“Odil va Abulxayrga taalluqli tafsilotlar asarda butkul ortiqcha”*, *“muallif asosiy voqealardan chalg‘igan”*, *“voqealar va xarakterlar mutanosibli” e‘tibordan chetda qolgan*, *“janr asosi butkul chetlab o‘tilgan”*dek tuyuladi. U nosir tafakkur tarzida romandan ko‘ra *“ilmfanni eslatuvchi ohang”*ni ko‘radi. Muarrirlarga xos yozish, tafsilot va dalillarning ko‘payishi kompozitsiyaning nomukammallashuviga sababchi bo‘lgan, deb biladi. Asardagi ilmiylikni sof tarixiy asarlarga xos deb hisoblaydi. Omon Muxtorning Navoiy she‘rlaridan topgan ayrim ma‘nolariyu xulosalariga munozarali va cheklangan, hatto shubhali deb qaraydi. Asosiy g‘oya badiiy to‘qima vositasida ifodalanmagan. Bayonchilik, publitsistikaga xos otashin ko‘tarinkilik ruhi bilan sug‘orilgan, kabi jiddiy ayblar qo‘yadi.

Omon Muxtor ruhiyati, ijodiy konsepsiyasi, shakliy-uslubiy izlanishlarida ichki mantiq asosida mustahkam rishtalar bilan bog‘liqlik mavjud. Bu uslubla asar yaratish nosir uchun dastlabki qadam emas, balki sinovdan o‘tgan yo‘l. Uning yaxlit uslubiy yo‘nalishini belgilashda voqelikni idrok qilish tarzi, badiiy ifodalashda qo‘llaydigan usullari, o‘ziga xos pozitsiyasi, yozish manerasiga diqqat qaratish juda muhim.

² Omon Muxtor. *Ishq ahli*. Roman // *Sharq yulduzi*. 2001. Birinchi fasl, 17-69 b. (Romandan keltilirilgan kўchirmalar shu nashrdan olinib, qavs ichida saħifa kўrsatib borildi).

³ Sodiqov S. *Romanmi eki risola?* Ўзбекистон адабиёти ва санъати, Т.: 2004, 30-январ.

⁴ Paradaeva Z. *Badiiy-estetik tafakkur rivoji va ўzbek romanчилиги*. Т.: 2002, 45- bet.

⁵ Қўшжонов М. *“Ишқ аҳли” романи тўғрисида* // *Sharq yulduzi*, 2001. Birinchi fasl. 15- bet.

Shundagina asardan-asarga o'tib turuvchi belgilar, tobora yangilanib borayotgan alomatlar yaqqolroq ko'zga tashlanadi.

“*Ishq ahli*”da Odil tomonidan Barnoga jo'natilgan Abulxayrning daftari bilan bog'liq tafsilotlar o'ziga xos qoliplovchi hikoya. Barno- fikr-mulohazali, yig'iq, ozoda qiz. Ayni paytda, u shu xislatlarga ega har bir kitobxonga murojaat qilish vositasi hamdir. Muallif va kitobxon o'rtasidagi jonli muloqotni ta'minlab turadi. Demak, uning Abulxayr daftariga tegishli voqealardlarda bevositaishtirok etishi mumkin emas. Qolaversa, Odil kundaliklarni jo'natayotgan Barno nosirning tahayyulidagi har kuni bir qirrasini bilan ochilib, yangidan fath etilayotgan muhabbatning timsoli. Uning protatiplari hayotda qanchadan-qancha ekan. Mushkullarni engishda unga qalbdagi yashayotgan muhabbat panoh bo'lganligiga ishora, ezgu insonlar bilan ruhiy yaqinlik belgisi. O'tgan yillar davomida o'z yo'lini qidirib, izlanib, o'zgarib, o'zlikni anglab borishi uchun ko'makdosh.

Shu ma'noda Abulxayrning daftarlari ham aslida, Omon Muxtorning kuzatishlaridan bo'lak narsa emas. Agar ana shu mantiqdan kelib chiqiladigan bo'lsa, S.Sodiqovning: “*Odil va Abulxayrga taalluqli tafsilotlar asarda butkul ortiqcha . Ammo yozganlarini bu xilda taqdim etish usuli adib uchun ko'proq voqealar, o'y-xayollar tasviridagi uzuq-yuluqlikni, tartibsizlik va parokandalikni niqoblashga xizmat qiladigan vositadek ko'rinadi*”, - degan fikrlariga qo'shib bo'lmaydi. Go'yo Abulxayrning (aslida muallifning) betartib yozib borgan kundaliklarini “*bir jildga solib, aniq joyga qo'yish*”(35) istagi beparvolikdan asranishga intilishdan kelib chiqqan tuyg'udir.

Odilning Barnoga ta'kidlashicha:

“... *bu daftardagi yozuvlarni adiblarning asarlari yoki olimlarning kitoblariga qiyoslash uncha to'g'ri emas. Buni bir kishining, rassomning kuzatishlari deb qabul qilgan durust... Daftarlarni u bahs tariqasida to'ldirgani ham yo'q. Aksincha, shu insonlarning (Oybek, I.Sulton, Uyg'un, T.Fayziy, X.Vamberi, L.Bat nazarda tutilmoqda) yozganlaridan foydalangan! Bundan tashqari u arabiy va forsiy qo'lyozmalarni ko'rib chiqqan.*” (61) Odil: “...*hech kimga ko'rsatmay yuribman. Uylanadiganga o'xshayman*”, - degan Barnoni tushunmoq uchun, aniqrog'i, his etmoq uchun romandagi Abulxayr tuyg'ulari bilan bog'liq ikkita holatni nazarda tutish kerak.

Birinchi holat: Birinchi daftarning ilk satrlarida yoziladi: “*Bolaligimda, sandalda yonma-yon o'tirib, buvim menga Mir Alisher g'azallarini o'qib bergan, ajib rivoyatlar so'zlagan edi. SHundan buyon Hazratning bo'y-bastini ko'rgim keladi. Izlanaman. Lekin, bundan qachondir biron natija chiqadimi, yo'qmi?!—bilmayman. Yoshim 60 ga yaqinlashdi.*”

SHoirning butun umri! O'zimni tog' etagidagi chumolidek sezmoqdaman."

Ikkinchi holat: Romanning nihoyasi, ya'ni beshinchi daftarda bitiladi:

"Xudoga shukr! Izlanishlarim nihoyasiga etgandek. Men uni tasvirlayman, albatta. Lekin...

Cheksiz Osmon ni ko'rgandek bo'ldim.

Cheksiz Ummon yoqasiga borib qoldim.

Bu "yuk" bilan dunyoda endi qanday yashayman".

Abulxayr ko'rgandek bo'lgan Osmon va Ummon cheksizligini umuman tasvirlash mumkinmi? "*Lekin*" va "*uch nuqta*" nimani bildiradi? Romanga Sulton Husaynning Alisher qabrini ziyorat qilishi haqidagi rivoyat nega ilova qilingan? Bizningcha, rivoyat adabiyotdagi g'oyatda noziklikni his etish kerakligini alohida ta'kidlash uchun keltirilgan. Husayn xotiralaridagi bolalikka talpinib, Dehlaviy nazokatini, Lutfiy hayratini, Navoiy xushholligining boisini e'tirof etadi. Chunki u kayfiyat kishisi edi. Ruhiiy holatlarni ilg'ay olardi. Muallif Abulxayrni "kuchga to'lib, yashargan" holatda ko'rmoqni istaydi. Zero, buyuk ajdodlar ruhi madadkor kuchga ega deb biladi. Alisher Navoiydek SHAXS siymosini yaratish Omon Muxtorning ruhiy ehtiyojiga aylangan. U ongu tasavvuri, idrok qatlaridagi hayratdan tug'ilgan o'ta nozik, yorqin mayllarni o'z tabiati, iste'dod yo'nalishiga mos, bisotini to'laroq namoyon etadigan janr – shaklda tasvirga aylantirishga uringan. Navoiy shaxsiyati rasmiy andazalardan chetga chiqqani, to'rt ilmiy mijoz doirasiga sig'magani uchun nosirning qalb tubidagi tuyg'ular ham rasmiy munosabat – qarashlardan farqlanadi. O'ziga xos ifoda, ohang, tuyg'u va ranglar tovlanishi, muallif - hikoyachi siymosining epik bayon tarzi, xarakterlar yorqinligi bilan ajralib turadi. Muallif Ollohning irodasi – taqdir hukmiga rizo bo'lgan g'ussalarni sabr bilan engib, olg'a intilgan taqdir kishisiga xos daholik va fojiaiviylikni uning qalbiga nigoh tashlab, "bekaslig'da zor" o'tgan umr bayoni va ko'ngil manzaralarini, his-tuyg'u rasmini topishga uringan. His-tuyg'ular olamidanda tasavvurlar tomon borar ekan, Sharq hayoti, madaniyati va odobandisha doirasida fikrlagan, oddiy holatlardan ham teran hayotiy ma'no topgan. Tafakkurida yashab kelayotgan ruhiy voqelikni so'zlab berishga uringan. Uni shuurdagina tuyish, sezish, anglash mumkin. Buning uchun esa savqi tabiiyga suyanmoq talab etiladi. Chunki Omon Muxtor talqini yangicha tafakkur, shakily islohot, tadqiqot va tahlil orqali kenchadi. Inson hayoti va kechmish romanda ong va ruhiyatda aks etadi.

Bizningcha, Omon Muxtorning aksar xulosalari sub'ektiv tasavvur va tahminlarga asoslansa-da, tarixiy o'tmishni ko'lamli nigoh hamda mushohadakorlik asosida ifoda etgan dastlabki mulohazalar ekanligi bilan muayyan qimmat hamda zalvor kasb etadi. U o'z ko'ngli istagini qondirish barobarida, dunyoviy talqinlar

doirasini mumkin qadar kengaytirish, kitobxon tafakkuri va ruhini erkin havolarga etaklash niyatida. Demakki, bizni pokiza bir insonning samimiy kechinmalari, ezgu xayollari, aziz xotiralari, maqsad-muddalari, intilish-kurashlari, qat'iyati va ulug'vorligi dunyosiga oshno etmoqchi bo'ladi. Uning ifodasi kitobxonning tafakkurini harakatga keltirgan, tuyg'ularini ezgulikka yo'naltirgan ekan, ko'zlangan maqsadga erishilgan. Bu roman dilogiya yozuvchining yuqori va ancha mukammallashgan uslubiy yutug'i bo'libgina qolmay, navoiyshunoslik, navoiyxonlik olamida o'ziga xos badiiy tajriba, shuningdek, o'zbek adabiyoti taraqqiyotida ko'zga tashlanadigan muhim yangilik hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Омон Мухтор. Узун йўлакдаги икки киши. “Ўзбекистон” НМИУ, 2011.
2. Омон Мухтор. Ишқ аҳли. Роман // Шарқ юлдузи. 2001. Биринчи фасл.
3. Қўшжонов М. “Ишқ аҳли” романи тўғрисида // Шарқ юлдузи, 2001. Биринчи фасл.
4. Содиков С. Романми ёки рисола? Ўзбекистон адабиёти ва санъати, Т.: 2004, 30-январ.
5. Пардаева З. Бадий-эстетик тафаккур ривожини ва ўзбек романчилигини. Т.: 2002.

